

UZAKTAN EĞİTİM, İNTERNET, SPOR VE AİLENİN COVID-19 SÜRECİNDE GENÇLERİN YALNIZLIĞINA ETKİSİ: SINCAN MESLEK LİSELİLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

The Effect of Distance Learning, Internet, Sports and Family on the Loneliness of Youth in Covid-19 Process: A Study on Sincan Vocational High Schools

Dr. Oğuzhan PEHLİVAN

KKK, 3'üncü Zh.Tug. Komutanlığı, ozipehlivan@yahoo.com, Çerkezköy/TEKİRDAĞ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6779-4699>

ÖZET

Tanımlaması güç ve karmaşık bir duygu olan yalnızlık, Koronavirüs salgını nedeniyle sokağa çıkma yasağına tabi olan gençleri etkilemiştir. Bu çalışmada yapılan uzaktan eğitim, kullanılan internet, uğraşılan spor ve aile ile geçirilen zamanın yalnızlık düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırmada Ankara ili Sincan ilçesi meslek liselerinde okuyan 135 öğrenciye internet üzerinden UCLA Yalnızlık Ölçeği'ni içeren anket uygulanmış, sonuçlar SPSS programı ile analiz edilmiştir. Yapılan çapraz tablolar ve tek yönlü varyans analizi sonucunda ailenin uzaktan eğitim, internet, telefon ve spor ile mukayese edildiğinde hâlihazırda meslek lise öğrencilerin yalnızlıklarını azaltacak yegane faktör olmaya devam ettiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Koronavirüs, UCLA Yalnızlık Ölçeği, Uzaktan Eğitim, İnternet, Spor, Aile.

ABSTRACT

Loneliness, which is difficult to describe and complex, has affected young people who are subject to the curfew due to the coronavirus epidemic. In this research, the effects of distance learning, internet used, sports involved and time spent with the family on loneliness levels were examined. In the research, a questionnaire including UCLA Loneliness Scale was applied to 135 students studying at Vocational High Schools in Sincan District of Ankara on Internet, results were analyzed with SPSS program. As a result of the cross tables and one-way analysis of variance, it has been observed that the family continues to be the only factor that will reduce the loneliness of vocational high school students when compared to distance learning, internet, telephone and sports.

Key Words: Koronavirüs, UCLA Loneliness Scale, Distance Learning, Internet, Sport, Family

1. GİRİŞ

Doğası gereği tanımlaması oldukça karmaşık ve güç bir olgu olan yalnızlık, modernleşme ile birlikte ortaya çıktığı değerlendirilen, bireyin toplumun bir ferdi olması ile neticelenen sosyalizasyon sürecinde travmatik sonuçlar doğurabilen bir olgudur.

Yalnızlıkla ilgili literatürde farklı tanımlamalar bulunmakla birlikte en basit ve temel olarak sosyal ilişkilerden mahrumiyet duygusu şeklinde betimlenmektedir. Yoksunluk, desteksizlik ve kimsesizlik olarak ifade edilebilecek yalnızlık, birinci olarak kişinin belirli bir maksatla kendi kendine kalması olarak tezahür edebilecek bir tercih meselesi olabileceği gibi ikinci olarak da etrafında birilerinin olması istendiği halde istenen kişi veya kişilerin bulunamaması olarak gerçekleşebilmektedir. Bu çalışmada ikinci tür yalnızlık ele alınmaktadır.

Aralık 2019 itibariyle Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan ve kısa sürede dünya geneline yayılan Koronavirüs salgını (Covid-19), devletlerin aldığı önlemler neticesinde pek çok insanı evlerine bağımlı hale getirmiştir. Sosyal bir varlık olan insan, alıştığı ortamlardan, arkadaşlarından ve çevresinden uzaklaşmak durumunda kalmış, herkes sosyal bir izolasyon sürecine maruz kalmıştır. Öte yandan salgının diğerlerine bulaştırılma riskinin en aza indirilmesi için getirilen maske ve sosyal mesafe uygulamaları, toplumun ontolojik güven duygusunu zedelemiş, yalnızlık duygusunun daha derinden ve şiddetle hissedilmesine vesile olmuştur. Kuşkusuz bu bağlamda Türkiye'de uygulamalardan en fazla etkilenen gruplar 20 yaş altı gençler ve 65 yaş üzeri yaşlılar olmuştur. Pandeminin ortaya çıkmasıyla birlikte özellikle

bu iki grup için getirilen sokağa çıkma yasağı uygulaması, yalnızlık konusunda dikkatleri de doğal olarak bu gruplar üzerine çekmiştir.

Araştırmada 20 yaş altı gruptan olan lise öğrencilerinin durumu değerlendirmeye alınmıştır. Bu grubun seçilmesinde amaç normal şartlarda eğitim sürecinde olacak bu kitlenin, sosyal izolasyon sürecinde EBA/Zoom vb. programlar ile uzaktan eğitime tabi tutulup okulda kalmalarının sağlanmaya çalışılarak yalnız bırakılmamasıdır. Söz konusu yeni uygulamanın bireyi fiziksel olmasa da zihinsel olarak okulda tutmaya çalışırken, yalnızlık sürecinden de kurtaracağı öngörülmektedir. Öte yandan bu sürecin akıllı telefon ve bilgisayar gibi iletişim araçlarına bağımlı olması, gençlerin eğitim süreci haricinde diğer insanlarla iletişime geçmesine, sosyal medya kanallarını kullanmasına ve yalnızlığı için bir takım çareler üretmesine vesile olacağı değerlendirilmektedir. Yine evde basit ekipmanlarla, internet üzerinden yayınlanan görsellerle ve video konferans programlarıyla yapılan sporun başka bir alternatif olacağı düşünülmüştür. Bunlara ilave olarak aile ile birlikte geçirilmek durumunda kalınan bu süreçteki yalnızlığın, aile ile birlikte geçirilmek durumunda kalan vakit ile doğru orantılı olarak azalacağı varsayılmaktadır.

Bu araştırmanın amacı, Koronavirüs salgını sonrası 20 yaş altı grup olan lise öğrencilerden seçilen bir örneklemin literatürde kabul gören ve pek çok sosyal bilim araştırmasında kullanılan UCLA yalnızlık ölçeği ile yalnızlık seviyelerinin ölçülerek, bu insanların olağan yaşantılarında devam eden eğitim faaliyetini sekteye uğratmamak adına yapılan EBA/Zoom gibi programların, internet kullanımlarının, telefonla konuşma, spor yapma ve aile ile vakit geçirme sürelerinin anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığının irdelenmesidir.

Araştırmanın önemi ise, gelecek yıllarda bu ve buna benzer felaketler neticesinde meydana gelebilecek sosyal izolasyon süreçlerinde uygulanan uzaktan eğitim yöntemlerinin yalnızlık seviyesinin azaltılmasında etkinliğini ortaya koyacak olması ve bununla ilintili olarak hem teknolojinin hem de geleneksel yöntemlerin imkânları kullanılarak yalnızlığın azaltılması için yapılabilecek hususların sunulabilmesi için yapılacak bir beyin fırtınasına zemin teşkil etmesidir.

Araştırmanın ikinci bölümünde konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, sosyolojik olarak yalnızlığın ne olduğu ve buna ilişkin kuramlar irdelenmiş, kavramsal çerçeve çizilmiştir. Ayrıca yalnızlık ile baş edebilme stratejilerinin neler olduğu incelenmiş, bunlardan araştırmada kullanılanlara yönelik açıklamalarda bulunulmuştur.

Üçüncü bölümde araştırmanın veri toplama aracı olarak kullanılan UCLA Yalnızlık Ölçeği ile ilgili bilgilendirme yapılmış, kullanılan örneklemden elde edilen sonuçlar ile daha önceki araştırmalarda elde edilen sonuçların geçerlilik ve güvenilirlik açısından sonuçları kıyaslanmıştır. Sonrasında araştırmanın yöntemi, veri toplama teknikleri belirtildikten sonra elde edilen demografik ve nicel verilere ilişkin analizler yapılmış, yapılan analizler gerek tablolar gerekse metinler halinde sunulmuştur. Söz konusu verilerden elde edilen bulgulara yönelik bir takım yordamalar ve betimlemeler yapılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde elde edilen bulgular ışığında genel değerlendirmeler yapılmış, gelecekte yapılacak ilave araştırmalar için bir projeksiyon çizilmeye çalışılarak, araştırma evreni hakkında bir takım genellemelerde bulunulmuştur.

2. YALNIZLIK, YALNIZLIKLA BAŞ EDEBİLME STRATEJİLERİ, YALNIZLIĞIN GÖZETİMİ

2.1. Sosyolojik Olarak Yalnızlık

Yalnızlık kavramı temel olarak iki anlamda kullanılmaktadır. Birincisi ontolojik/varoluşsal yalnızlık olarak ifade edilirken, diğeri ise toplumsal/sosyolojik yalnızlık olarak tanımlanmaktadır. Ontolojik yalnızlık, varoluşçu filozofların çoğunun da ifade ettiği şekliyle, bireyin özgecilliğinden, nevi şahsına münhasır yani kendine özgün olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyolojik olarak yalnızlık ise failin farklı bireyler ile ilişkilerinin anormalleşmesinden, diğeri tarafından etiketlenerek uzakta tutulmasından ve başkalarının fiziksel ve zihinsel desteğinden yoksun kalmasından kaynaklanmaktadır. Diğeri bir ifadeyle, başkaları tarafından yalnız bırakılan, tek başına kalan, diğeriyle iletişim kuramayan bireyin sosyal izolasyon durumudur (Günay, 2015).

Yalnızlık, literatürde hemen her zaman uzak durulmaya çalışılan; beraberinde sinir, melankoli, kargaşa, kaygı, tasa ve başkalarından kendini farklı hissetme duygularının olduğu arzu edilmeyen ve nahoş bir deneyim olarak açıklanmakta (Russell, Peplau ve Cutrona, 1980) ve tahmin edilenin aksine ileriki yaşlardan çok ergenler ve genç yetişkinlerde bulunmaktadır. Ernst ve Cacioppo (2000)'ya göre bireyin

çevresi ile ilişkilerindeki eksikliklerden kaynaklandığını değerlendirdiği olumsuz duygu ve düşüncelerden oluşan yalnızlık, özellikle ergenlik dönemi için daha riskli kabul edilmektedir. Svendsen (2015: 25)'e göre ise yalnızlık; keder ve ıstırap duyumu, kendini dünyada bir başına olarak düşünmek, diğerlerinin desteğinin ciddi anlamda olmadığını düşünmek olarak tanımlanmaktadır.

Literatürde mevcut araştırmalardan elde edilen bulgular, yalnızlığın düşük öz saygı (Olmstead, Guy, O'Malley ve Bentler, 1991), sosyal olarak ilişki kurmakta ve kendini ifade etmekte zorlanmak (DiTomasso, 1997), buhran ve bunalım (Anderson ve Harvey, 1988), aşırı alkol bağımlılığı (Sadava ve Pak, 1994), obezite (Schumaker, Krejci, Small, ve Sargent, 1985) ve intihara eğilim (Weber, Metha ve Nelsen, 1997) gibi geniş bir alanda yer alan farklı ruhsal sorunlardan kaynaklandığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan Türkiye'de gerek tez gerekse makale olarak yakın dönemde yapılan araştırmalarda yalnızlığın algılanan sıhhat ve sağlık durumu (Çağır, 2010), ruhsal metanet (Kılıç, 2014), öz benlik saygısı (Sarıçam, 2011), sosyal ağ kurma yetisi (Armağan, 2014), hayata dair duyulan mutluluk (Atalay, 2010) ile ilgili olumsuz (ters) yönlü ilişkisi bulunduğu belirtilmiştir.

Ancak yaşanan bu duygunun üstesinden gelmek de mümkündür. İnsanların çeşitli yöntemler kullanılarak ve yalnızlık sorunsalı ile ilgili problemlerini çözmesine yardım ederek oluşan sıkıntılar azaltılabilir (Peplau ve Perlman, 1982: 2). Yalnızlığı bütünüyle engellemek mümkün olmamakla birlikte, başarılı bir şekilde geliştirilecek strateji sayesinde sevk ve idare etmek imkânı vardır (Rokach ve Brock, 1998'den aktaran Sawir, Marginson, Deumert, Nyland, ve Ramia, 2008: 151).

Yapılan son araştırmalar genelde iletişim araçlarını kullanmanın yalnızlıkla baş etmede kullanılabilecek en önemli araçlardan biri olduğunu ortaya koyarken özellikle de televizyon izlemenin bu konuda başat bir rol oynadığına dikkat çekmektedir (Gülmar ve Balcı, 2010: 24-25). Örneğin Perse ve Rubin (1990) ve Finn ve Gorr (1988) çalışmaları yalnızlık duygusu yaşayan insanların iletişim araçlarını duygularını yönetmekte kendilerine yardımcı bir vasıta olarak kullandıklarını açıkça göstermektedir. Ayrıca bu konuda yapılan bazı araştırmalarda televizyon kullanımının yalnızlık sorunsalına çare olarak kullanıldığı da dile getirilmektedir (Rubinstein ve Shaver, 1982). Buna karşın Canary ve Spitzberg (1993: 803)'e göre hâlihazırdaki araştırmalar yalnızlık ve iletişim araçları kullanımı arasındaki ilişki ile ilgili birbiriyle çelişen açıklamalar yapmaktadır.

2.2. Yalnızlığın Gözetim ve Kontrolü

Berman (2016)'nın kullandığı "Katı olan her şey buharlaşıyor" cümlesi aslında modernitenin başladığı ilk yıllarda Karl Marx tarafından ifade edilen durumun kısa bir özetine karşılık gelmektedir. Bu durumu Bauman ve Lyon (2013) ise "akışkanlık" imgelemine dönüştürmüşlerdir.

Akışkan modernite önermesi, gözetim ve kontrol çalışmalarında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Lyon'un da belirttiği üzere, insanlar, "sosyal medyanın bahsettiği, fakat insanların da bilgisayar faresinin her tıklamasıyla yeğleyerek şişirdikleri filtre baloncukları" (Bauman ve Lyon, 2013, 126) vasıtasıyla akışkan bir gözetimin gönüllü nesnelere haline dönüşmüştür. Michel Foucault (2010)'un "Hapishanenin Doğuşu" kitabında söz ettiği, aslında J.Bentham tarafından tasarlanan hapishane için kullanılan "Panaptikon" kavramı ise günümüzdeki akışkan gözetimin tam da karşılığını içermektedir.

Georg Simmel (1906)'in kült haline gelmiş sosyolojik makalesinde çok önemli bir yeri bulunan gizlilik ve sır tutmak, sosyal etkileşim açısından elzem olarak ifade edilmiştir. 20'nci yüzyıl sonlarına doğru Foucault (2014), itiraf konusuna değinmiş ve bir nevi gizlilik kavramının ilk sızıntısını vermesine vesile olmuştur. Modernitenin önemli olgularından biri olan mahremiyet ve gizlilik, postmodernite ve itiraf ile birlikte yapı bozumuna uğramış; gelişen teknoloji ve iletişim araçları ile birlikte de sosyal medyada yoğun bir bireysellik adı altında bir anlamda teşhirciliğe dönüşme eğilimi göstermiştir. Akışkan gözetimin de işine gelen bu durum sonrası, gönüllü ve içten bir katılımın iştirakiyle bireylerin hatırı sayılır bir çoğunluğu adeta nesi var nesi yoksa iletişim ortamlarında paylaşmaya başlamıştır. Küreselleşme ile dizginleri elinden kaçırdığını düşünen ulus-devletlerin söz konusu gönüllü katılımdan bireyler ile ilgili daha fazla veri toplamak, onu gözetmek ve kontrol etmek adına faydalandığını söylemenin pek de yanlış bir değerlendirme olmadığı düşünülmektedir. İşte tam da bu noktada, Bauman ve Lyod (2013: 48)'un de belirttiği gibi; sosyolojinin artık dijitallikle barışması gerekmektedir. Bunun sağlanmaması durumunda, büyük önem taşıyan kültürel faaliyet kitlelerini araştırmakta ve kuramlaştırmakta yeterli olmayacaktır.

Bireyin sosyalleşmesinin, bir sosyal kimlik geliştirmesinin, yalnızlıkla mücadele etmesinin altında bir gruba ya da cemaate aidiyet duygusu yatmaktadır (Tajfel ve Turner, 1979). Teknolojinin sağladığı iletişim araçları ile oluşturulan ise Bauman ve Lyod (2013: 52)'un ifadesiyle cemaatten¹ çok bir ağdır. Cemaatin daha fazla kısıtlama ve yükümlülük getirmesine karşı ağ bireylere daha serbest ve fazla manevra alanlı bir ortam sağlamakta, daha az norm getirmektedir. Bu da insanların bu ortamı daha çok tercih etmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla cemaat "kötü günde belli olan gerçek bir dost" olarak tanımlanabilirken, ağlar daha çok güzel bir vakit geçirme aracı olarak belirtilebilir. Burada gerçek dostların yardıma koşup koşmayacakları hiçbir zaman sınırlanmaz. Aslında burada özgürlük ve güvenlik arasında bir seçim bulunmaktadır: Ya daha fazla güvenlik adına cemaatler, ya da daha fazla özgürlük adına ağlar (Bauman ve Lyod, 2013: 53). Dolayısıyla ikilemin her iki ucunda meydana gelecek bir aksama, diğer tarafın daha baskın çıkmasını bir nevi boşluğu doldurarak yalnızlıkla mücadele stratejisinin ikamesini beraberinde getirecektir. Sonuç olarak ortaya çıkan Koronavirüs salgınının, insanları ister istemez alıştırdıkları sosyal ortamdaki ağlara doğru kanalizasyon etmesinin yalnızlıkla mücadele stratejisinde kaçınılmaz olacağı düşünülmektedir.

2.3. Yalnızlık ve Uzaktan Eğitim

Her ne kadar uzaktan eğitim olgusu yeni bir kavram gibi gözükse de aslında uzun yıllardır uygulanan bir eğitim şeklidir. Ülkemizde Anadolu Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Açık Öğretim Fakültesi 1982-1983 öğretim yılından beri bu hizmeti vermektedir. Yine 1992 yılında Film Radyo ve Televizyon Eğitim Başkanlığı bünyesinde kurulan ve hâlihazırda 14 Eylül 2011 tarih ve 652 sayılı kanun hükmüyle birlikte Hayat Boyu Öğrenme Genel Müdürlüğü bünyesinde faaliyet gösteren T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Açık Öğretim Lisesi diğer bir örnek olarak ifade edilebilir. Bunların yanı sıra pek çok özel eğitim kurumunda da farklı uzaktan eğitim yöntemlerine rastlanmaktadır.

Literatürde uzaktan eğitim ile için oluşturulan değişik tanımlamalarla karşılaşmak mümkün olmakla birlikte United States Distance Learning Association (USDLA, 2004)'ın tanımı da şu şekildedir:

"Uzaktan eğitim uydu, video, ses, grafik, bilgisayar, çoklu ortam teknolojisi gibi araçların yardımıyla, eğitimin uzaktaki öğrencilere ulaştırılmasıdır. USDLA, öğretmen ve öğrencinin birbirlerinden coğrafi olarak uzak olduğunu belirterek bu eğitim programında elektronik araçların ya da yazılı materyal ve matbu malzemelerinin kullanılması gerektiğinin altını çizer (Umut ve Madran, 2004, 262)."

Şahin ve Tekdal (2005) tarafından yapılan bir meta analiz çalışması, internet tabanlı uzaktan eğitimin yüz yüze yapılan eğitime göre olumlu yönde 0,11 etki büyüklüğü ile istatistiksel olarak daha etkili olduğunu ortaya koymuştur.

Topluluk hissini bileşenleri Rovai (2001) tarafından cesaret, güven, etkileşim ve öğrenme olarak ortaya konulmuş; Wegerif (1998) yaptığı çalışmada sosyal boyutu uzaktan eğitimde başarının önemli bir yordayıcısı olarak tespit etmiş ve işbirlikli öğrenmeyi sağlamak adına öğrenmeye dahil olmaya gönüllü olmayan öğrenciler için topluluk hissini oluşturulmasının temel adım olduğunu ifade etmiştir. Yine uzaktan eğitimin temel hipotezleri arasında öğrencilerin öğreticilerle, danışmanlarla ve destekleyici örgütlerle dostça ilişki hislerini, genellikle hem çalışma keyfini hem de çalışma güdüsünü desteklediği ve güçlendirdiği belirtilmiştir (Yurdakul, 2005). Yapılan araştırmalar iletişim ve bilgi teknolojilerinin öğrenme-öğretme ortamlarında kullanılmasının her zaman, sosyal ilişkileri arttırdığını; dolayısıyla yalnızlık üzerinde de olumlu etkisi olduğunu göstermektedir (Harisim, Hilat, Teles, 1996).

Öte yandan ortak bir dile dayanmakta olan yeni medya gerçeği, toplumsallığı değil bireyselliği öncelemektedir. Devlet ve otorite tarafından kontrolü sağlamak ve gözetimi kolaylaştırmak maksadıyla toplumsallıktan uzaklaşmış, ekranlar karşısında saatlerini geçiren bireyler daha çok tercih edilmektedir. (Mattelart, 2004: 38-39).

Sonuç olarak uzaktan eğitim ile hem örgün eğitim hedeflerinden uzaklaşmaması temin edilmesi, hem istatistiksel olarak daha etkin olduğu koyulan eğitimin devamı sağlanırken; aynı zamanda öğrenciler açısından da olumlu bir güdüleyici ve etkin bir iletişim geliştirme aracı olması nedeniyle tercih edileceği ilave olarak da öğrencilerin yalnızlık düzeylerini düşüreceği değerlendirilmektedir.

¹ Cemaat, 19'uncu yüzyılda F.Tönnies tarafından toplum tiplerini tanımlamak için cemiyet ile birlikte kullanılan iki kavramdan birisidir. Daha sıkı ilişkiler ile örülmüş, aynı duygu ve düşünce dünyasını paylaşan, aynı şeylerden zevk alan aile gibi toplum tiplerini tanımlamak için kullanılmaktadır.

2.4. Yalnızlık ve Spor

Failin ömrünün gelişim sürecinde 12-18 yaş aralığına denk gelen ergenlik dönemi, bireyin bedeninde ve zihninde sosyal ve duygusal değişimlerin yaşandığı bir süreçtir (Cüceloğlu, 1997: 369-370). Pek çok insan sosyal mobilite, cinsel rollerin ortaya çıkarak şekillenmesi, kitle iletişim araçlarında dikte edilen moda eğilimleri gibi gerekçelerle bedenlerinin farkına varmakta, onu arzuladıkları şekle dönüştürme yönünde bir faaliyete girişmektedir. Spor salonlarının sayısı artarken, gençler küçük yaşlardan itibaren spor konusuna daha çok ilgi göstermektedir. Spor Hizmetleri Genel Müdürlüğü 31 Aralık 2018 tarihli raporuna göre hâlihazırda Türkiye'de lisanslı olarak muhtelif branşlarda 4.907.955 sporcu bulunmaktadır.² Söz konusu rakam bu konuda gösterilen ilgiyi açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, insanların çoğunu spor yapmaya teşvik eden sebepler sadece vücudu hareket ettirerek sağlıklı ve fit bir bedene kavuşma ile sınırlı değildir. İlişki kurma ihtiyacı, yalnızlık korkusu, sosyalleşme gereksinimi de en az sağlıklı bir bedene sahip olma isteği kadar etkilidir (Baumann, 1994).

Tajfel ve Turner (1979)'ın sosyal kimlik kuramında da ifade ettiği üzere toplumda bir yer edinme, tanınma, dostluk ve arkadaşlık çevresi geliştirme ihtiyacı toplumsal bir güdü sağlamaktadır (Kuru, 2000). Bu minvalde hayati ve sosyal gereksinimlerin temini başat bir rol oynamaktadır (Baumann, 1994).

Yakın ve sıkı ilişkiler kurma imkânı sağlayan spor, kitle iletişim araçlarının insanları eve bağladığı günümüzde çok önemli bir iletişim aracıdır. Sosyalleşme sürecine olumlu tesir etmekle birlikte bedene ve ruha hitap etmektedir. Bireyin topluma uyumunu sağlamakta, buna ilave olarak da bireylerin ruhsal ve bedensel sağlıklarını güvence altına almaktadır (Balcıoğlu, 2003). Sonuç olarak yalnızlıkla mücadele açısından sporun olumlu bir katkı sağladığı, iyi bir baş edebilme stratejisi olduğu değerlendirilmektedir.

2.5. Yalnızlık ve Aile

Tarihçiler ve sosyologlar aileyi genellikle hanehalkı olarak varsayımlardır. Bu sayede hanehalkını oluşturan failerin aynı koşulları, kaynakları ve seçenekleri paylaştıklarını varsayımlardır. Halbuki aileler arasında olduğu gibi ailelerin içinde de birçok farklılıklar bulunmaktadır. Tek bir aile biçimi olduğunu düşünmek sınıf, toplumsal cinsiyet ve yaş bağlamında birçok önemli farkı göz ardı etmek anlamına gelmektedir (Gittins, 2011: 15).

Modern toplumlarda aile, insanlar için vazgeçilmez bir duygusal tatmin kaynağıdır. Fakat bu söylem tek başına yeterli değildir. Aslında gerçek ifade edilenden daha komplikedir (Giddens, 2013: 122).

Aile içi ve dışı ilişkileri farklılaştıran şeyin ne olduğu konusunda yapılan araştırmada, "kan bağı" ve "sorumluluğun" büyük oranda belirleyici olduğu sonucuna varılmıştır (Pehlivan, 2017: 180). Yine aynı araştırmada aileyi oluşturan ağırlıklı öğeler sevgi ve saygı iken buna anlayış, mutluluk ve bağlılık eşlik etmektedir (Pehlivan, 2017: 176). Dolayısıyla ailenin sosyal bir varlık olan insanın hayatında destekleyici özellikleri nedeniyle yalnızlıkla mücadele etmesinde başat bir etmen olacağı değerlendirilmektedir.

Ailenin yalnızlık ile olan ilişkisinde genel olarak yapılan araştırmalar daha çok ebeveynlerin eğitim düzeyi, gelir seviyesi gibi demografik değişkenlere yoğunlaşmıştır (Duyan, Duyan, Çifci, Sevin, Erbay ve İkizoğlu, 2010; Çeçen, 2008). Halbuki Galvin, Brommel ve Bylund (2004, 48)'a göre aile, ortak bir geçmişi paylaşan ve aile ilişkileri içerisinde çalışma özellikleri gösteren insan ilişkiler ağıdır. Demokratikleşen bireysel yaşam, arkadaşlık ilişkilerine ve çok önemli bir şekilde ebeveynler, çocuklar ve diğer akrabalarla ilişkilere nüfuz etmiş; bu durum da mahremiyeti dönüştürerek ailenin evrilmesine neden olmuştur (Giddens, 1992: 168). Sonuç olarak sosyolojik olarak inşa edilen ailenin, yapı sürecinde en dikkat edilmesi gereken faktörleri birlikte geçirilen süre olmaktadır. Yalnızlık ile aile ile geçirilen vakit arasında ters yönlü bir ilişki olduğu değerlendirilmektedir. Pancar (2009) ve Özatça (2009) tarafından yapılan araştırmalarda da bu minvalde sonuçlar elde edilmiştir.

2.6. Araştırmanın Hipotezleri

Bütün dünyayı tehdit altında bırakan Koronavirüs salgını, alınan önlemler neticesinde insanları sosyal ortamlarından uzaklaştırmıştır. Bu bağlamda 21 Mart 2020 tarihinden itibaren sokağa çıkma yasağı ile karşılan 20 yaş altı grubun yalnızlık seviyelerinin etkilendiği değerlendirilmektedir. Gençlerin eğitim ve öğretim sürecinin sektöre uğraması neticesinde sosyal ortamları olan okullardan ayrı kalmaları bu sürece katkı yapmaktadır. Bu minvalde gençlerin uzaktan eğitime tabi tutulmaları, teknolojik iletişim araçlarını

² <https://shgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/175/105/Istatistikler>, Erişim Tarihi: 06 Mayıs 2020.

kullanarak sosyal ağlara tutunmaları, ev ortamında aileleri ile geçirdikleri süreler vasıtasıyla zihinsel olarak ayakta kalmaya çalıştıkları gözlenmektedir. Birinci bölümde incelenen kuramlar neticesinde araştırmannın sıfır hipotezi aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir.

H0: Covid-19 sürecinde meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyi uzaktan eğitimde, internet ortamında, telefonla konuşmada, sporda ve aileleri ile birlikte geçirdikleri süreler göre anlamlı şekilde farklılaşmamaktadır.

Bu araştırmannın 5 temel hipotezi bulunmaktadır:

H1: Covid-19 sürecinde meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyi uzaktan eğitimde geçirdikleri süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H2: Covid-19 sürecinde meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyi internet ortamında geçirdikleri süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H3: Covid-19 sürecinde meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyi telefonla konuşmada geçirdikleri süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H4: Covid-19 sürecinde meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyi spor yaptıkları süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

H5: Covid-19 sürecinde meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyi aileleri ile birlikte geçirdikleri süreye göre anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE BULGULARI

3.1. Veri Toplama Aracı

Bireylerin yalnızlık düzeylerini tespit etmek maksadıyla araştırmada UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Bireyin genel yalnızlık düzeyini saptamak gerekçesiyle oluşturulan UCLA Yalnızlık Ölçeği, 10'u olumlu, 10'u olumsuz yönde kodlanmış 20 sorudan oluşmaktadır. Bu ölçeğin her bir maddesinde sosyal ilişkilerle ilgili duygu veya düşünce belirten bir durum ifade edilmekte ve bireylerden bu durumu ne sıklıkta yaşadıklarını dörtlü (Likert tipi) ölçek üzerinde belirtmeleri istenmektedir. Olumlu yöndeki ifadeleri içeren maddeler, hiçbir zaman: 4, nadiren: 3, bazen: 2, sıklıkla: 1 şeklinde, olumsuz yöndeki ifadeleri içeren maddeler bunun tam tersi olarak, hiçbir zaman: 1, nadiren: 2, bazen: 3, sıklıkla: 4 şeklinde puanlanmaktadır. Bireyin her bir maddeye verdiği cevabın karşılığı olan puanlar toplanarak ölçek puanı elde edilmektedir. Her bir madde için puanlama matematiksel olarak 1 ile 4 arasında değiştiği için ölçekten alınabilecek en yüksek puan 80, en düşük puan 20'dir. Puan arttıkça, yalnızlık düzeyinin arttığı dolayısıyla da yalnızlığın daha yoğun yaşandığı kabul edilmektedir (Demir, 1989).

Kuramsal çerçevede izah edilen yalnızlıkla baş edebilme stratejilerini tespit etmek maksadıyla bireylerin uzaktan eğitimde, internet ortamında, telefonla görüşmede, sporda ve aileleri ile birlikte geçirdikleri süreler, az (0-1 saat), orta (1-3 saat) ve çok (3 saat ve fazlası) olarak sorulmuştur. Bu süreleri tespit etmek maksadıyla Anadolu Üniversitesi (AÜ) Sosyal Medya ve Dijital Güvenlik Eğitim, Uygulama ve Araştırma Merkezi (SODİGEM) Bilim Kurulunca, teknoloji kullanımına ilişkin verilerden oluşan "2019'u Bitirirken Sosyolojik Açından İnternet ve Sosyal Medya İstatistikleri Raporu"ndan faydalanılmıştır.³ Söz konusu rapora göre Türkiye'de bireylerin günde ortalama 2 saat 46 dakikayı internet ortamında geçirdikleri tespit edilmiştir. Bu değer orta süre kabul edilerek skalanın diğer iki tarafı aynı oranda iki farklı değişken ile oluşturulmuştur. Ayrıca demografik değişken olarak bireylerin cinsiyet ve yaşları, evde internet bulunma durumları, evdeki bilgisayar ve televizyon sayıları, akıllı telefona sahip olup olmadıkları, evde kendilerine ait odalarının bulunup bulunmadıkları ile spor yapmak için herhangi bir ekipmana sahip olma durumları sorulmuştur.

Oluşturulan görüşme formu Google Forms uygulaması üzerinden katılımcılara ulaştırılmış; katılımcılardan isim, soy isim, TCN gibi açık kimliklerini deşifre edecek hiçbir bilgi talebinde bulunulmamış, etik kurallara uyulacağı ve araştırma haricinde verilerin kimseyle paylaşılmayacağı özellikle görüşme formunda ifade edilmiştir. Tamamen gönüllülük esasına göre katılım sağlanmıştır.

³ <https://www.gzt.com/jurnalist/turkiyenin-gunluk-sosyal-medya-kullanimi-belli-oldu-3516750>, Erişim Tarihi: 07 Mayıs 2020.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Doğru bilgi sahibi olmak ve doğru karar vermek bilimsel araştırmalarda esastır. Çünkü elde edilen bilgileri geliştirmek için doğru bilgilere ulaşmak ihtiyacı bulunmaktadır (Arıkan, 2004: 129). Bir araştırmanın değeri sonuçlarının genellenebildiği oranda artmaktadır. Bilim, gerçekte genellenebilirliği olan bilgilerin kümesi olduğu için araştırmalarda geniş bir alanda genellenebilir bilgilerin bulunması ve ortaya konulması önem arz etmektedir (Karasar, 2005: 109-110).

Araştırmanın evreni olarak Ankara ili Sincan ilçesinde bulunan meslek liselerinde okuyan öğrenci kitlesi seçilmiştir. 06 Eylül 2019 tarihinde yayınlanan "Millî Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2018-2019" dokümanına göre liselerdeki 5.649.594 öğrencinin 3.250.334'ü genel liselerde, 1.793.391'i meslekî ve teknik liselerde, 605.869'u da imam hatip liselerinde eğitim almaktadır. Her üç grup içinde diğerlerine nazaran daha homojen bir kitle olduğu değerlendirilen ve tercih sıralamasında da orta olduğu görülen meslek liselerine odaklanılmış; gerek ulaşma kolaylığı gerekse araştırmacının mekânsal yakınlık tercihi nedeniyle Ankara ili Sincan İlçesi araştırma evreni olarak seçilmiştir. Sincan İlçe Millî Eğitim Müdürlüğü resmî sayfasından alınan verilere göre araştırma evrenin mevcudu 13.286 olarak belirlenmiştir.⁴

Araştırmanın amaçlarına ve mevcut sınırlandırıcı faktörlere göre en uygun örneklem büyüklüğü değişmektedir (Arıkan, 2004: 152). Bu çalışmada Arıkan (2004)'ın belirttiği yöntemlerden önceden belirlenen sabit bir örnekleme oranına göre örneklem büyüklüğünün tayin edilmesi, yani $n/N=\%1$ oranının kararlaştırılarak evrenin %1'inin seçilmesi yöntemi kullanılmıştır. Tespit edilen $N=13.286$ olduğu için 132 kişilik bir örneklemin yeterli olduğu değerlendirilmiş; hata ihtimali de göz önünde bulundurularak 135 kişilik bir örnekleme ulaşılmıştır.

Türkiye'de internet 16-24 yaş grubu aralığında %90,8 oranında kullanılmakta olup 25-30 yaş aralığındaki gruptan sonra sıralamada ikinci sırada bulunmaktadır.⁵ Russell (1996)'a göre bireyler internet ortamında yüz yüze görüşmeye nazaran içlerini daha iyi dökülebilmekte, sorulara daha samimi ve içten cevaplar vermektedir. Yine Russell (1996)'a göre lise seviyesindeki öğrenciler için internet ortamında yapılan anket ve görüşmeler daha olumlu sonuçlar vermektedir. Bu yaş grubunun yoğun internet kullanımı ve Russell (1996) tarafından yapılan tespitler dikkate alınarak söz konusu örnekleme internet ortamında oluşturulan anket gönderilmiş; alınan cevaplar IBM SPSS Statistic Data Editor Version 20 ile istatistiksel analize tabi tutulmuştur.

Yalnızlık düzeylerinin az, orta ve çok olarak belirtilen 3 grup süreyle karşılaştırılması maksadıyla ANOVA testi uygulanmıştır. Anlamlı olan değerlerde hangi gruplar arasında fark olduğunun ortaya konması için çoklu karşılaştırma testleri (Post-hoc testler) yapılmıştır. Demografik değişken olarak sorulan bireylerin cinsiyet ve yaşları, evde internet bulunma durumu, evdeki bilgisayar, televizyon sayıları, akıllı telefona sahip olma durumu, evde kendisine ait odası olup olmadığı ile spor yapmak için herhangi bir ekipmana sahip olma durumu hakkında alınan cevapların analizi için de çapraz tablolar kullanılmıştır.

3.3. Geçerlilik ve Güvenilirlik

Russell, Peplau ve Ferguson (1978) tarafından geliştirilen UCLA Yalnızlık Ölçeği, daha sonra Russell, Peplau, ve Cutrona (1980) tarafından ve son olarak da Russell (1996) tarafından revize edilmiştir. Üçüncü olarak yapılan yenileme çalışmasının sonuçları ölçeğin oldukça güvenilir ($\alpha = 0,89$ ile $0,94$ arasında, test-tekrar test korelasyonu $0,73$) olduğunu göstermektedir.

Dünyada ve ülkemizde yalnızlıkla ilgili yapılmış pek çok çalışmada kullanıldığı görülen UCLA Yalnızlık Ölçeği'nin ilk defa 1984 yılında Yaparel tarafından Türkçeye çevrildiği ve kullanıldığı görülmektedir. Demir (1989: 16), toplam 72 kişi üzerinde yaptığı ilave çalışmalar ile ölçeği son haline getirmiş ve Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $0,96$ olarak hesaplamıştır. Beş hafta ara ile yapılan testlerde ölçeğin Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $0,94$ olarak bulunmuştur.

Araştırma örnekleminde elde edilen verilerin güvenilirlik katsayısını tespit etmek için yeniden analiz yapılmış ve Cronbach Alfa iç tutarlılık katsayısı $0,876$ olarak bulunmuştur ($p>0,05$). Bu tespit ve bulgular ışığında ölçeğin geçerli ve güvenilir bir analiz aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

⁴ <https://sincan.meb.gov.tr/>, Erişim Tarihi: 07 Mayıs 2020.

⁵ TÜİK 2019 Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın örnekleme ait demografik bulgular Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Demografik Bulguları.

Cinsiyet	n	%
Kadın	95	70,4
Erkek	40	29,6
Yaş	n	%
14	2	1,5
15	19	14,1
16	21	15,6
17	49	36,3
18	40	29,6
19	4	3
Kardeş Sayısı	n	%
Yok	10	7,4
1	42	31,1
2	54	40
3	18	13,3
4	10	7,4
6	1	0,7
Evde İnternet Durumu	n	%
Var	108	80
Yok	27	20
Evdeki Bilgisayar Sayısı	n	%
0	42	31,1
1	69	51,1
2	17	12,6
3	3	2,2
4	2	1,5
5	1	0,7
6	1	0,7
Evdeki Televizyon Sayısı	n	%
1	79	58,5
2	44	32,6
3	9	6,7
4	2	1,5
5	1	0,7
Akıllı Telefon Durumu	n	%
Var	128	94,8
Yok	7	5,2
Kendine Ait Oda Durumu	n	%
Var	109	80,7
Yok	26	19,3
Evde Spor Ekipmanı Durumu	n	%
Var	44	32,6
Yok	91	67,4

UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden alınan puanlara bakıldığında ortalamasının 40,58 olduğu, en düşük puanın 20, en yüksek puanın ise 70 olduğu görülmektedir. Puanların cinsiyete göre dağılımı Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Cinsiyete Göre Dağılımı.

Cinsiyet/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
Kadın	45	33,34	50	37,03
Erkek	23	17,03	17	12,6
Toplam	68	50,37	67	49,63

Tablo 2'ye bakıldığında ortalama puan olan 40'ın altında alan yani yalnızlık düzeyi düşük olan ile yüksek olan yani yalnızlık düzeyi yüksek olanların sayısı neredeyse eşit olup örneklemin homojen bir dağılım gösterdiği görülmektedir. Yalnızlık düzeyi düşük ve yüksek olanların cinsiyetlere göre dağılımına bakıldığında kadın ve erkek yüzdelerinin de birbirine yakın olduğu, dolayısıyla cinsiyetin yalnızlık düzeyinde anlamlı bir değişken olmadığı görülmektedir.

Tablo 3: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Yaşa Göre Dağılımı.

Yaş/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
14	1	0,740741	1	0,740741
15	9	6,666667	10	7,407407
16	12	8,888889	9	6,666667
17	27	20	22	16,2963
18	16	11,85185	24	17,77778
19	3	2,222222	1	0,740741

Tablo 3'e bakıldığında 17 yaşındaki öğrencilerin %20 ile düşük yalnızlık seviyesinde, 18 yaşındaki öğrencilerin %17,78 ile yüksek yalnızlık seviyesinde önde olduğu görülmektedir. Yaş değişkenine yönelik sayılar örneklem içerisinde eşit bir dağılım göstermemekle birlikte, Lise 3'üncü sınıftakilerin, 4'üncü sınıftakilere nazaran daha az yalnızlık çektiği görülmektedir. Lise 4'üncü sınıftaki öğrencilerin özellikle üniversite sınavına girecek olmalarının kaygı düzeylerini artırdığı ve daha içine kapanarak yalnızlık çekmelerine yol açtığı değerlendirilebilir.

Tablo 4: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Evde İnternet Bulunma Durumuna Göre Dağılımı.

Evde İnternet Bulunma Durumu/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
Var	58	42,97	50	37,03
Yok	10	7,4	17	12,6
Toplam	68	50,37	67	49,63

Tablo 4'e bakıldığında evde interneti bulunan bireylerin %42,97'sinin yalnızlık puanları düşükken; %37,03'ünün yalnızlık puanları yüksektir. Evde interneti bulunmayanlarda da ters yönlü bir ilişkinin mevcut olmasından dolayı evde internet bulunma durumunun yalnızlık seviyesinin düşük olmasına katkısı olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 5: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Bilgisayar Sayısına Göre Dağılımı.

Bilgisayar Sayısı/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
0	19	14,07407	23	17,03704
1	35	25,92593	34	25,18519
2	9	6,666667	8	5,925926
3	2	1,481481	1	0,740741
4	2	1,481481	0	0
5	1	0,740741	0	0
6	0	0	1	0,740741

Tablo 5'e göre evdeki bilgisayar sayısının yalnızlık düzeyinin az ya da çok olması ile anlamlı bir ilişkisinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 6: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Televizyon Sayısına Göre Dağılımı.

Televizyon Sayısı/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
1	37	27,40741	42	31,11111
2	24	17,77778	20	14,81481
3	7	5,185185	2	1,481481
4	0	0	2	1,481481
5	0	0	1	0,740741

Evde bulunan televizyon sayısı ile yalnızlık düzeyi arasındaki ilişkinin ise Tablo 6'dan elde edilen bulgular ışığında ters yönlü olduğu sonucuna varılabilir. Literatürde bulunan çalışmaların aksine televizyonun yalnızlık düzeyini düşürmediği saptaması yapılabilir. Örneklemin 20 yaş altında gençlerden oluşması, bu kitlenin televizyondan daha çok bilgisayar ile vakit geçirmesinin bu duruma etki ettiği değerlendirilmektedir.

Tablo 7: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Akıllı Telefon Bulunma Durumuna Göre Dağılımı.

Akıllı Telefon Bulunma Durumu/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
Var	65	48,14815	63	46,66667
Yok	3	2,222222	4	2,962963

Bu yaş kitlesinin elinden düşmediği gözlemlenen akıllı telefonların yalnızlık düzeyi ile ilişkisine Tablo 7'ye göre bakıldığında ise hem akıllı telefonu bulunan hem de bulunmayan bireylerin yalnızlık düzeyleri arasında anlamlı bir fark olmadığı gözükmektedir. Tablo 7'den elde edilen sonuçların beklenenin aksine bir netice sonuçlandığı söylenebilir.

Tablo 8: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Kendine Ait Oda Bulunma Durumuna Göre Dağılımı.

Kendine Ait Oda Bulunma Durumu/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
Var	58	42,96296	51	37,77778
Yok	10	7,407407	16	11,85185

Genç bireyin kendisine ait bir odasının bulunması kendisini daha rahat ifade edebilmesine, arkadaşları ile sosyal ağlar üzerinden irtibat kurmasına olanak sağladığı için yalnızlık düzeyi ile ters yönlü bir ilişki içerisinde bulunduğu Tablo 8'deki verilerden anlaşılmaktadır.

Tablo 9: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanların Spor Ekipmanı Bulunma Durumuna Göre Dağılımı.

Spor Ekipmanı Bulunma Durumu/Yalnızlık Düzeyi	20-39 (Düşük)	%	40-70 (Yüksek)	%
Var	27	20	17	12,59259
Yok	41	30,37037	50	37,03704

Sporun yalnızlık düzeyi üzerindeki olumlu etkisi olduğu literatür bölümünde ifade edilmiştir. Tablo 9'a bakıldığında evinde spor ekipmanı olan gençlerin %27'sinin yalnızlık düzeyleri düşük, %17'sinin ise yüksek çıkmıştır. Spor ekipmanı olmayan bireylere bakıldığında ise tersi bir durum gözlenmektedir. Dolayısıyla yalın haliyle evde spor ekipmanı bulunmasının bile yalnızlık düzeyinin düşürülmesine olumlu etkisi olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 10: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanlar ile Günlük EBA/Zoom Gibi Eğitim Programlarında Geçirilen Süre (Az, Orta, Çok) Arasındaki İlişki.

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	95,881	47,941	,387	,680
Grup İçi	16336,889	123,764		
Toplam	16432,770			

Yalnızlık Ölçeğinden alınan puan ile günlük EBA/Zoom gibi eğitim programlarında geçirilen sürenin analizini yapmadan önce grupların homojen olarak dağılıp dağılmadığına bakılmış ve ($p>0,05$) anlamlılık düzeyinde grupların homojen olarak dağıldığı saptanmıştır. Süre değişkeninin az, orta ve çok şeklinde saptanmasından dolayı kesikli olması nedeniyle ANOVA testi uygulanmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 10'da sunulmuştur. Tablo 10'a göre beklenilenin aksine EBA/Zoom gibi eğitim programlarında geçirilen sürenin az (0-1 saat), orta (1-3 saat) ya da çok (3 saat ve fazlası) olması, yalnızlık seviyesi ile istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmadığı görülmüştür ($p>0,05$).

Tablo 11: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanlar ile Günlük Telefonla Konuşma Süresi (Az, Orta, Çok) Arasındaki İlişki.

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	54,148	27,074	,218	,804
Grup İçi	16378,623	124,080		
Toplam	16432,770			

SPSS marifetiyle UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden alınan puanlar ile günlük telefonla konuşma süresi (Az, Orta, Çok) arasındaki ilişkiyi irdelemek amacıyla ANOVA testi uygulanmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 11'de sunulmuştur. Tablo 11'e göre telefon konuşmasında geçirilen sürenin az (0-1 saat), orta (1-3 saat) ya da çok (3 saat ve fazlası) olması, yalnızlık seviyesi ile istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 12: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanlar ile Günlük İnternette Geçirilen Süre (Az, Orta, Çok) Arasındaki İlişki.

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	459,365	229,682	1,898	,154
Grup İçi	15973,406	121,011		
Toplam	16432,770			

UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden alınan puanlar ile günlük internette geçirilen süre (Az, Orta, Çok) arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ANOVA testi uygulanmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 12'de sunulmuştur. Tablo 12'ye göre internette geçirilen sürenin az (0-1 saat), orta (1-3 saat) ya da çok (3 saat ve fazlası) olması, yalnızlık seviyesi ile istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 13: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanlar ile Günlük Spor Süresi (Az, Orta, Çok) Arasındaki İlişki.

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	126,444	63,222	,512	,601
Grup İçi	16306,327	123,533		
Toplam	16432,770			

UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden alınan puanlar ile günlük spor süresi (Az, Orta, Çok) arasındaki ilişkiyi irdelemek maksadıyla ANOVA testi uygulanmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 13'de sunulmuştur. Tablo 13'e göre internette geçirilen sürenin az (0-1 saat), orta (1-3 saat) ya da çok (3 saat ve fazlası) olması, yalnızlık seviyesi ile istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 14: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanlar ile Aile ile Geçirilen Süre (Az, Orta, Çok) Arasındaki İlişki.

Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	Kareler Ortalaması	F Değeri	Önem Düzeyi
Gruplar Arası	997,403	498,701	4,265	,016
Grup İçi	15435,368	116,935		
Toplam	16432,770			

Son olarak UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden alınan puanlar ile aile ile geçirilen süre (Az, Orta, Çok) arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla ANOVA testi uygulanmış olup elde edilen sonuçlar Tablo 14'de sunulmuştur. Tablo 14'e göre internette geçirilen sürenin az (0-1 saat), orta (1-3 saat) ya da çok (3 saat ve fazlası) olması, yalnızlık seviyesi ile istatistiksel olarak anlamlı bir fark oluşturmamaktadır ($p>0,05$).

Tablo 15: UCLA Yalnızlık Ölçeği'nden Alınan Puanlar ile Aile ile Geçirilen Süre (Az, Orta, Çok) Arasındaki Anlamlı Bir Farkın Olup Olmadığını Belirlemek İçin Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.

Boyut	Geçirilen Süre	N	X	SS	F	P	Anlamlı Fark
Aile ile Geçirilen Süre	Az	27	45,0741	11,63524	4,265	,016	Az
	Orta	38	41,7895	10,83328			Çok
	Çok	70	38,2000	10,47647			

Yalnızlık düzeyleri ile aile geçirilen süre karşılaştırıldığında en yüksek ortalamanın ailesi ile az vakit geçirenlerde olduğu ($X=45,0741$) Tablo 15'de görülmektedir. Yine Tablo 15'e bakıldığında aile ile orta düzeyde vakit geçirenlerin ortalaması ($X=41,7895$), ailesi ile çok vakit geçirenlerin ortalaması ($X=33,2000$) olarak bulunmuştur.

Meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını test etmek amacıyla istatistiksel testlerden parametrik bir test olan tek yönlü bir varyans analizi kullanılmıştır. Varyans analizi sonucunda $F(2,132)=4,265$, ($p>0,05$) istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır. Farklılığın kaynağını tespit etmek için Post Hoc testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Farklılığın yönü aile ile geçirilen sürenin az olmasından aile ile geçirilen sürenin çok olmasına doğru bulunmuştur. Sonuç olarak ailesi ile az vakit geçiren meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyleri yüksek iken, ailesi ile çok vakit geçiren meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyleri düşük olarak saptanmıştır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal izolasyonu da beraberinde getiren Covid-19 süreci, özellikle sokağa çıkma yasağı ile birlikte 20 yaş altı gençlerin evlerine kapanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda sosyal bir varlık olan insanın doğası gereği yeni iletişim biçimleri ve zaman geçirme stratejileri meydana getirmesi elzem olmaktadır.

Bu süreçte gençlerin eğitim süreci uzaktan eğitim metoduyla sürdürülmeye çalışılmış; öte yandan evlerin vazgeçilmez enstrümanı olan televizyon ve bilgisayarlar yoğun bir şekilde kullanılmış; akıllı telefonlar elden hiç düşmez olmuş; açık havada ve spor salonlarında yapılan spor faaliyetleri evdeki ekipmanlar ve internet üzerinden açılan sağlıklı yaşam (fitness) videoları ile ikame edilmeye çalışılmış; modern yaşamın koşuşturması esnasında çoğu zaman ihmal edilen aile ilişkileri birlikte daha fazla vakit geçirmeye doğru evrilmiştir.

Araştırmada meslek liseli gençlerin eve kapanmanın neden olduğu yalnızlık düzeyleri ile süreç esnasındaki kullandıkları yalnızlıkla baş edebilme stratejileri olarak belirtilen uzaktan eğitim, telefon, internet, spor ve aile ile vakit geçirme süreleri arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır.

Görüşme formundan elde edilen demografik değişkenler ışığında cinsiyetin yalnızlık düzeyinin yordanmasında anlamlı bir değişken olmadığı; Lise 3 ve 4'üncü sınıf öğrencileri arasında yalnızlık düzeyi açısından anlamlı bir fark bulunduğu saptanmıştır. Üniversite Sınavı'nın ülkemizde gençler için önemli bir kaygı eğişi olduğu düşünüldüğünde; yaklaşan ve sürekli tarihi değişen sınavın bireylerin psikolojisine olumsuz tesir ettiği; sosyolojik olarak da Türkiye'deki işsizlik rakamlarının bu duruma ontolojik bir güvensizlik olarak ilave olduğu değerlendirildiğinde beklenen bir tablo ile karşı karşıya olduğumuz ifade edilebilir.

Bugün neredeyse her evin vazgeçilmez bir aksesuarı haline gelen internetin, meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeylerine de mevcudiyeti ile ters yönlü bir ilişki sağladığı tespit edilmiştir. İnterneti bulunan bireylerin yalnızlık düzeyleri düşükken, interneti bulunmayan bireylerin yalnızlık düzeyleri de yüksek olarak saptanmıştır. İnsanın dünyaya evinden açılan bir pencere olan internet, sağladığı çeşitli uygulama ve görseller ile zaman geçirme yöntemlerimizde başat bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda literatür ile örtüşen bir sonuca ulaşıldığı söylenebilir.

Araştırmanın birinci hipotezinde belirtilen yalnızlık düzeyi ile uzaktan eğitim sürecinde geçirilen süre arasında anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Kişiler arası iletişim, güven, cesaret gibi duygulara olumlu tesir ettiği değerlendirilen uzaktan eğitim sürecinde geçirilen sürenin yalnızlık düzeyi üzerinde istatistiksel olarak herhangi bir anlamlı etkisi olmadığı görülmüştür.

İkinci hipotezde ifade edilen internet üzerinde geçirilen sürenin yalnızlık düzeyi üzerindeki etkisine bakıldığında, gerek evde bulunan bilgisayar sayısının gerekse bu faaliyet için harcanan sürenin yalnızlık düzeyine herhangi bir etkisi bulunamamıştır. Literatürde daha önce yapılan çalışmalar ile farklılık arz eden bu hususun, bireylerin uzun zamandır evlerde kapalı kalmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir. Normal zamanda internet, olağan sosyal ilişkileri yürütürken kullanılan tali (alternatif) yöntem iken eve kapanma ile asli bir yönetime dönüşmüş; bu durumda da belirli bir aşamadan sonra olumlu etkisini yitirmeye başlamıştır. Bu durumun kesin olarak belirlenebilmesi için grubun sokağa çıkma yaşağı başladığı gün ile belirli bir süre geçtikten sonraki durumlarının ayrı ayrı değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu konuda yapılacak ilave araştırmalara ihtiyaç olduğu değerlendirilmektedir.

Bilgisayar ve internetin devreye girmesiyle evlerde ikinci plana atılan televizyonların özellikle lise öğrencileri arasında çok popüler olmadığı ifade edilmekle birlikte bu araştırmada yalnızlık düzeyini düşürmek açısından da anlamlı bir katkısı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Gerek evdeki televizyon sayısı gerekse televizyon için harcanılan süre yalnızlık düzeyi açısından anlamlı bir etmen olarak gözükmemektedir.

Araştırmanın dördüncü hipotezi olan sporda geçirilen sürenin yalnızlık düzeyi açısından etkisine bakıldığında ise birbiri ile çelişen iki bulgu saptanmıştır. Evde spor ekipmanı bulundurma açısından bakıldığında, spor ekipmanı bulduran meslek liseli gençlerin yalnızlık düzeyleri düşükken, buldurmamayan gençlerin yalnızlık düzeyleri yüksek olarak bulunmuştur. Fakat sporda geçirilen süre açısından bakıldığında ise bu sürenin az ya da çok olmasının yalnızlık düzeyi üzerinde istatistiksel olarak herhangi bir anlamlı etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun iki faktörden kaynaklanabileceği değerlendirilmiştir. Birincisi evinde spor ekipmanı bulunan gençlerin spor ekipmanları kendilerine değil evde başka bir bireye ait olabilir. İkincisi ise ekipmanın sadece varlığı bile bireyin zihinsel durumuna olumlu etki edebilir. Birinci varsayımın daha makul ve olası olduğu değerlendirilmektedir.

Son hipotez olan aile ile birlikte geçirilen süre ile yalnızlık düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aile, her türlü zorluğun üstesinden gelinmede, sığılacak bir liman ve barınaktır. Özellikle ergenlik döneminin son demlerinin yaşandığı lise çağı aileden kopma ile bireyselleşme arasında çalkantılı ve sancılı bir süreçtir. Bu minvalde kendisini ifade edebilme ve varlığını ispatlayabilme arayışı içerisinde olan gencin, karşılaştığı engeller ile mücadele etmesinde kendisine yardımcı olacak arkadaşları, öğretmenleri kısacası dış çevresi kendisinden uzakta kalmaktadır. Her ne kadar gelişen teknoloji ve iletişim çağında herkes ekrana bir dokunma mesafesi kadar yakınsa da yüz yüze iletişim hâlâ en etkili yöntem olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla Covid-19 sürecinde aile birlikte geçirilen süre, ruhlardaki yaraları onarmada, kaybedilen zamanı telafide, eksik iletişim deneyimlemelerini tamamlamada olumlu bir rol

oynamıştır. Ailenin uzaktan eğitim, internet, telefon ve spor ile mukayese edildiğinde hâlihazırda meslek lise öğrencilerin yalnızlıklarını azaltacak yegane faktör olmaya devam ettiği görülmektedir. Burada ailenin hangi özelliklerinin etkili olduğunun saptanması için ilave araştırmalar yapılmasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson Craig A. & Harvey Robert J. (1988). "Discriminating Between Problems in Living: An Examination of Measures of Depression, Loneliness, Shyness, And Social Anxiety". *Journal of Social and Clinical Psychology*, 6, 3/4, 1988, 482-491.
- Arıkan, R. (2004). *Araştırma Teknikleri ve Rapor Hazırlama*. Ankara: Asil Yayın.
- Armağan, A. (2014). "Yalnızlık ve Kişilerarası İletişim İlişkisi: Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7, 30, 27-43.
- Atalay, H. (2010). *Yalnızlık Notları*. Psikart Dergisi, 11, 16.
- Balcıoğlu İ. (2003). *Sporun Sosyolojisi ve Psikolojisi*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Bauman, Z. & Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim* (Çev., Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumann S. (1994). *Uygulamalı Spor Psikolojisi* (Çev: C. İkizler, O.A. Özcan), İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Berman, M. (2016). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Canary D.J. & Spitzberg B.H. (1993). "Loneliness and Media Gratifications", *Communication Research*, 20, 6, 800-821.
- Cüceloğlu, D. (1997). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Çağır, G. (2010). "Lise ve Üniversite Öğrencilerinin Problemleri İnternet Kullanım Düzeyleri ile Algılanan Esenlik Halleri ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişki", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Çeçen, A. R. (2008). "Öğrencilerinin Cinsiyetlerine ve Ana Baba Tutum Algılarına Göre Yalnızlık ve Sosyal Destek Düzeylerinin İncelenmesi", *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6, 3, 415-431.
- Demir, A. (1989). "UCLA Yalnızlık Ölçeğinin Geçerlik Ve Güvenirliği", *Psikoloji Dergisi*, 7, 8, 14-18.
- DiTommaso, E. & Spinner, B. (1997). "Social and Emotional Loneliness: A Re-Examination of Weiss' Typology of Loneliness". *Personality and Individual Differences*, 22, 3, 417-427.
- Duyan V., Duyan G.Ç., Çifci E.G., Sevin Ç., Erbay E. & İkizoğlu M. (2010). "Lisede Okuyan Öğrencilerin Yalnızlık Durumlarına Etki Eden Değişkenlerin İncelenmesi", *Eğitim ve Bilim*, 33, 150.
- Ernst, J.M. & Cacioppo, J.T. (2000). "Lonely Hearts: Psychological Perspectives On Loneliness", *Applied and Preventive Psychology*, 8, 1, 1-22.
- Finn S. & Gorr M.B. (1988). "Social Isolation and Social Support As Correlates of Television Viewing Motivations", *Communication Research*, 15, 2, 135-158.
- Foucault, M. (2001). *Hapishanenin doğuşu* (Çev., M.A. Kılıçbay), Ankara: İmge Yayınları.
- Foucault, M. (2014). *Doğruyu söylemek* (Çev. K. Eksen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Galvin, K. M., Brommel, B. J., & Bylund, C. L. (2004). *Family Communication: Cohesion And Change*, New York: Pearson.
- Giddens, A. (2013). *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gittins, D. (2011). *Aile Sorgulanıyor*, Pencere Yayınları, İstanbul.
- Gülner B. & Balcı Ş. (2010). *Yeni Medya ve Kültürleşen Toplum*, İstanbul: LiteraTürk Yayınları.
- Günay, M. (2015). "Yalnızlık ve Birliktelik Arasında İnsan İlişkileri", *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 3, 98-105.

- Harasim, L. Hiltz, S. R. & Teles, L. (1996). *Learning Networks: A Field Guide To Teaching and Learning Online*, Cambridge, Massachusetts USA: The MIT Press.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kılıç, Ş.D. (2014). "Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık ve Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kuru E. (2000). *Sporda Psikoloji*, Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- Mattelart, A. (2004). *Bilgi Toplumunun Tarihi (Çev. Halime Yücel Altınel)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Olmstead, R.E., Guy, S.M., O' Malley, P.M. & Bentler, P.M. (1991). "Longitudinal Assessment of The Relationship Between Self-Esteem, Fatalism, Loneliness, and Substance Use", *Journal of Social Behavior and Personality*, Corte Madera, 6, 4, 749.
- Özatça, A. (2009). "Ergenlerde Sosyal ve Duygusal Yalnızlığın Yordayıcısı Olarak Aile İşlevleri", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Pancar, A. (2009). "Parçalanmış ve Tam Aileye Sahip Ergenlerin Yalnızlık Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Pehlivan, O. (2017). "Aile Tanımı ve İlişkilerinin Toplumsal Olarak İnşası", *Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Peplau L.A. & Perlman D. (1982). *Perspectives on Loneliness, Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy*, New York: Wiley-Interscience.
- Perse E.M & Rubin A.M. (1990). "Chronic Loneliness and Television Use, *Journal of Broadcasting And Electronic Media*", 34, 1, 38-53.
- Rokach, A. & Brock, H. (1998). "Coping With Loneliness", *Journal of Psychology*, 132.
- Rovai, A. P. (2001). "Classroom Community At A Distance: A Comparative Analysis of Two On-Line University Programs", *The Internet and Higher Education*, 4, 2, 105- 118.
- Rubenstein C. & Shaver P.R. (1982). "The Experience of Loneliness, (Ed.: L.A Peplau ve D. Perlman), *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research, and Therapy*, New York: Wiley-Interscience, 206-223.
- Russell, D. (1996). "UCLA Loneliness Scale (Version 3): Reliability, Validity, And Factor Structure". *Journal of Personality Assessment*, 66, 20-40.
- Russell, D., Peplau, L.A. & Cutrona, C.E. (1980). "The Revised UCLA Loneliness Scale: Concurrent and Discriminant Validity Evidence", *Journal of Personality and Social Psychology*, 39, 3, 472-480.
- Russell, D., Peplau, L.A. & Ferguson, M.L. (1978). "Developing A Measure of Loneliness", *Journal of Personality Assessment*, 42, 290-294.
- Sadava, S. W. & Pak, A. W. (1994). "Problem Drinking and Close Relationships During The Third Decade of Life", *Psychology of Addictive Behaviors*, 8, 4, 251-258.
- Sarıçam, H. (2011). "Üniversite Öğrencilerinin Reddedilme Duyarlılıkları İle Benlik Saygıları Ve Yalnızlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Sawir, E., Marginson, S., Deumert, A., Nyland, C. & Ramia, G. (2008). "Loneliness and International Students: An Australian Study", *Journal of Studies in International Education*, 12.
- Schumaker, J.F., Krejci, R.C., Small, L., & Sargent, R.G. (1985). "Experience Of Loneliness By Obese Individuals", *Psychological Reports*, 57, 3, 1147- 1154.
- Simmel, G. (1906). "The Sociology of Secrecy and of Secret Societies", *American Journal of Sociology*, 11, 4, 441-498.
- Svensen, L. (2015). *Yalnızlığın Felsefesi (Çev. Murat Erşen)*, İstanbul: Redingot Kitap.

- Şahin, M.C. & Tekdal, M. (2005). "İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitimin Etkililiği: Bir Meta-Analiz Çalışması", Akademik Bilişim, 02-04.
- Tajfel H. & Turner, J. C. (1979). "An Integrative Theory of Intergroup Conflict", The Social Psychology of Intergroup Relations, 33-47, California: Brooks-Cole.
- Umut, A.L. & Madran, R.O. (2004). "Web Tabanlı Uzaktan Eğitim Sistemleri: Sahip Olması Gereken Özellikler ve Standartlar", Bilgi Dünyası, 5, 2, 259-271.
- Weber, B., Metha A. & Nelsen E. (1997). "Relationships Among Multiple Suicide Ideation Risk Factors in College Students", Journal of College Student Psychotherapy, 11, 3, 49-64.
- Wegerif, R. (1998). "The Social Dimension Of Asynchronous Learning Networks", Journal of Asynchronous Learning Networks, 2, 1, 34-49.
- Yurdakul, B. (2005). "Bilişötesi (Metacognition) ve Yapılandırmacı (Constructivist) Öğrenme Çevreleri", Eğitim Yönetimi. 11, 42, 279-298.

